

АРХАЇЧНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТІВ ЗАКАРПАТТЯ Й РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОГО СЛОВНИКА

Статтю присвячено оцінці потенційних можливостей архаїчної лексики українських діалектів Закарпаття в аспекті реконструкції праслов'янського словника. На підставі вибіркового етимологічного аналізу архаїчних діалектизмів українських говірок закарпатського ареалу виділено вузькі лексичні ізоглоси, які поєднують його словник зі словником окремих західно- та південнослов'янських мов, обґрунтовано необхідність створення регіонального етимологічного словника й визначено місце в ньому реліктової лексики карпатських слов'ян.

К л ю ч о в і с л о в а : етимологія, праслов'янський, дериват, реконструкція, діалект, ареал.

У галузі реконструкції праслов'янського мовного стану за останні сорок років зроблено чимало: реконструйовано й встановлено генезис та еволюцію граматичних (іменних і дієслівних) і фонетичних парадигм, словотвірних гнізд, схарактеризовано морфонологічні та словотвірні моделі, відновлено елементи синтаксису й фразеології. Колосальних зусиль докладено для реконструкції лексичного складу праслов'янської мови, виділенню в ньому спільнослов'янських і діалектних, інноваційних і архаїчних утворень, слов'янсько-неслов'янських лексичних ізоглос, які характеризували відношення протослов'янських діалектів і діалектів інших індоєвропейців у добу, що передувала виокремленню самостійних давніх індоєвропейських мов, та ізоглос, що визначають давні ареальні контакти праслов'ян з кельтами, германцями, іранцями, італійцями та ін. у найдавніший період існування окремих індоєвропейських мов.

Для досягнення всіх цих результатів проведено велику підготовчу роботу, для чого залучалися всі доступні дослідникам лексичні матеріали. Зрозуміло, що будь-яке дослідження в галузі мовної реконструкції залежить від кількості матеріалу, тому введення в обіг нових фактів часто доповнює, збагачує фактами картину мовної ситуації, яку раніше лише окреслювали, або вносять суттєві корективи в усталені погляди на різні проблеми. І навіть при таких солідних здобутках, які має слов'янське мовознавство в галузі вивчення праслов'янського мовного стану, праслов'янська лексична спадщина багатьох слов'янських ідіомів ще або не дістала етимологічного опису взагалі, або ж дістала його лише фрагментарно.

До таких слов'янських ідіомів належать українські говірки Закарпаття, лексичні ресурси яких, незважаючи на використаний в етимологічній літературі та ЕССЯ¹ солідний матеріал з місцевої (закарпатської) діалектної лексики (у тому числі матеріали дипломних робіт, дисертаційних праць з української діалектології, зібрання діалектної лексики І. Верхратського, СГУ), досі належним чином

---

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

не враховано. Це зумовлено об'єктивними причинами, серед яких — відсутність у багатьох дослідників доступу до нових матеріалів польових експедицій з української діалектології та відсутність нових словників карпатської діалектної (апелятивної, ономастичної) лексики. Щоправда, друга причина нині постає вже не настільки гостро, оскільки останнім часом все-таки з'явилися словники окремих українських говірок закарпатського (і не тільки) ареалу, які постачають нові лексичні матеріали для реконструкції праслов'янського шару в місцевому діалектному словнику й осмислення ролі українських діалектів Закарпаття в історії формування слов'янських (і неслов'янських) мов карпатського ареалу, їхнього місця в праслов'янському діалектному просторі. Важливість лексики українських говірок Закарпаття (і карпатської діалектної зони взагалі) для вивчення праслов'янської спадщини слов'янських мов визначається її реконструктивними можливостями.

1. Передусім слід виділити закарпатські діалектизми, які розширюють наші уявлення про ареал групи праслов'янських лексем. Ідеться про те, що для ряду архаїчних слов'янських слів, які до цього часу відзначалися лише в одній чи кількох мовах західно- та/або південнослов'янської груп, насправді існують буквальні чи близькі східнослов'янські відповідники. Реєструються вони саме в українських діалектах Закарпаття. Тобто лексика цих діалектів фактично виступає єдиним свідченням того, що наведена нижче група слів здавна функціонувала у словнику слов'янських ідіомів східної частини Славії:

букодърка «зяблик *Fringilla coelebs* L.» (Верхратський 1902, 228) ~ луж. *Vukodry* — топонім, зіставлений зі слов'ян. **dъrati* «здирати»² < **buko-dъra* ~ **bukъ* «назва дерева»;

гърбъл'и «горби на плечах» (Виноградів. р-н; Лизанець, 16) < **gъrgol'a* ~ (з іншим суфіксальним вокалізмом) болг. *гръгуля* «гарбуз», *гръгулавый* «горбатий» (у словнику Герова), макед. *гргулав* «горбатий», рос. діал. кубан. *гургуля* «гуля, нарист на тілі» < **gъrgul'a* (ЕССЯ, 7, 209);

гертѧч'ка «гортань» (Виноградів. р-н; Лизанець, 19) — українська карпатська паралель до форм, засвідчених у слов'янських діалектах балканського ареалу, пор. болг. діал. *къркач* (у виразі *нося на к.* «несу на плечах і верхній частині спини»), макед. *кркач* (у виразі *носи к.* «тягне (несе) на спині»), серб., хорв. *кркача* «спина, горб» < **къркасъ*, **къркаса* (ЕСУМ, 3, 26: південнослов'янські лексеми зіставлено з укр. закарп. *пиртѧши* «плечі, шия, спина», яке ілюструє дериват від **къркъ* «шия» з іншим суфіксом). Українські говірки Карпат зберігають ще одне похідне від **къркъ*, а саме — **къркан-*, збережене в складі основи буков. *горѧнка* «горло, горлянка» (СлБГ, 85), де також спостерігається регулярна для багатьох ідіомів цього ареалу зміна етимологічного *к* (**k*) > *г*. Варто відзначити, що закарпатський діалектний словник консервує не лише похідні від **къркъ*, але й власне український рефлекс твірної основи, пор. *гърги* «плечі, спина» (Жегуц, Піпаш, 44; укр. *кърки* у виразі *на всі кърки лягти* «сильно, щосили») в ЕСУМ, 3, 26 тлумачиться як запозичення з рос. мови, де воно також пов'язане з *кърки* «плечі» < **къркъ*);

дѧпати, -ю «ударяти» (Бевка, 65) — вторинна форма щодо **з-депати* ~ серб., хорв. діал. *dѧpati*, *dѧpāt* «ударяти, бити», болг. діал. *dѧpъm* «сильно вдаряти», «копати» < **dѧpati*, **dѧpajъ* (SP, III, 37). Імовірно, сюди ж похідне укр. діал. *дѧпоть* «удар» (*дати дѧптю* «побити»), яке зіставляють із серб., хорв. *dѧпити* «ударяти» (ЕСУМ, 2, 74: «неясне»);

² Eichler E. Ergebnisse der Namengeographie im altsorbischen Sprachgebiet // Materialien zum slawischen onomastischen Atlas.— Berlin, 1964.— P. 53.

ужг. *косте⁴р'ава* «вид трави»³ ~ серб. діал. *кострава* «рослина *Setaria verticillata*», слц. *kostrava* «вид дикорослої трави *Festuca ovina*; *F. pratensis*» < *kostrava (ЕССЯ, 11, 160: без укр. прикладів);

милорад «охоче» (в українських говірках Східної Словаччини; СМДС, 583) ~ болг. *милорад* «сентиментальний», серб. *Милорад* — антропонім < *miloradъ (ЕССЯ, 19, 38);

нав, -а (фолькл.) «рай» (с. Ворочеве Перечин. р-ну; ОАГУМ) ~ ст.-ч. *náv, -i* «могила, потойбічний світ, пекло», «царство мертвих, пекло», слц. *náva* рідк. «потойбічний світ» < *navъ, серб., хорв. *navje* «царство мертвих» та ін. < *navъje (ЕССЯ, 24, 50: укр. матеріал тут відсутній), пор. ще з іншим значенням укр. діал. *нав* «домовина, труна» (ЕСУМ, 4, 17: [*навка*]);

нарука «благодіяння, добродіяння» (Бевка, 91), буков. *наруч* «на підтримку» (ЕСУМ, 5, 137: до *rqka) ~ серб., хорв. *нарука* «замовлення, доручення» та ін. < *naroka (ЕССЯ, 23, 18: лише південно- та західнослов'янський матеріал);

опчан (*орѣан*) «громадянин» (UNVS, 317) ~ слн. *občan* «член общини», ч. *občan* «мешканець поселення; громадянин», слц. діал. *oršān* «член общини» < *obyjanъ (ЕССЯ, 31, 162) та ін. І прикладів такого типу вистачає: за попередніми підрахунками, з огляду на доступний нам лексичний матеріал зазначеного ареалу, їх близько ста.

2. Так само лексика українських говірок Закарпаття заповнює лакуни в статтях ЕССЯ, зокрема в тих, де прототипи реконструйовано на лексичному матеріалі окремих мов західно-, південнослов'янської груп та російської (інколи — білоруської) мови (в деяких випадках близькі форми представлені давньоруськими пам'ятками), а український матеріал відсутній:

дванчик «розколота надвоє колода» (Рахів. р-н; Піпаш, Галас, 46), *дванч'ак* «кирка-мотика», *дванч'астый* «розсохатий, вила з двома ріжками» (Виноградів. р-н; Лизанець, 21) < **d(ъ)vanъсь* — демінутив до **d(ъ)va-n-*, тобто до суфіксального похідного від **d(ъ)va* «два», у зв'язку з чим пор. варіантне **d(ъ)věnъku*, відновлене на базі болг. стар. *двенки* «двоє, дві» (ЕССЯ, 5, 188). Однак названий українсько-болгарський збіг не вичерпує питання про давню географію **d(ъ)vanъсь*, **d(ъ)věnъku*, оскільки подібне утворення (*dvāni — двоїна) колись існувало на периферії російського діалектного простору. Зникнувши в російському словнику, воно певний час функціонувало як слов'янський субстратний елемент у мерянській мові (мер. *beñ — sing., *bānək — plur.), звідки (вже видозмінене формально) було вторинно запозичене в місцеві російські говірки у формі *бени* (*бяньки*) «дворогі (переважно дерев'яні) вила»⁴. Щоправда, рос. діал. *бени* (*бяньки*) так само можна розглядати як результат місцевої еволюції власне російських рефлексів **d(ъ)věni*, **d(ъ)věnъku*, пояснюючи зміну початкової сполуки **dv-* > *b-* умовами слов'янського мовлення, закономірностями слов'янської фонетики, пор. ще префіксальне влуж. *z-běhač* «піднімати» < *dvigati, а також випадки зміни *dv-* > *b-* у середині слова⁵.

³ Наведено за: Чучка П. П. Українські говірки околиці Ужгорода (фонетика і морфологія) : Дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 1958. — С. 324.

⁴ Про відновлення слов'ян. *dvāni та мерянських форм див.: Ткаченко О. Б. Славянские заимствования в неславянских языках как источник древнейших славянских реконструкций // X Міжнар. з'їзд славістів (Софія, вересень 1988 р.). Слов'янське мовознавство : Доповіді. — К., 1988. — С. 47.

⁵ Докладніше про ці випадки див.: Трубочев О. Н. Заметки по этимологии и сравнительной грамматике // Этимология. 1970.— М., 1972.— С. 5–8.

дѣбнути «кинути, побороти» (Виноградів. р-н; Лизанець, 21) < *děbnŏti ~ ч. *děbati* «бити, хлестати», рос. діал. пск. *дѣбать* «ламати» < *děbati (ЕССЯ, 4, 225). Семантика цієї групи слів має спільний елемент (поняття різкої дії, руху), який, разом із формальними ознаками, дає підстави для їх етимологічного отожднення;

гоіло «вазелін, масть» (Бевка 48) ~ кашуб. *g'ojidło* «мазь для рани» (Sychta, I, 337), які відсутні серед рефлексів *gojidlo, поданих в ЕССЯ (6, 195: лише ч. та друс., рос.-цсл., а також (похідні) болг. і слн. репрезентанти);

инуда «в іншому місці»⁶ ~ хорв. *inuda* «т. с.», ч. *jinudy* «в інший бік» та ін. < *ǰьnŏdy / *ǰьnŏdu (ЕССЯ, 8, 233);

мата «ріжки, матка в колоску жита» (територія Східної Словаччини; Горбач 1973, 44) ~ болг. діал. *мата* «мати» та ін. < *mata I (ЕССЯ, 17, 233: лише болг., словін. та рос. діал. рефлекси);

наусно «напам'ять» (Рахів. р-н; Піпаш, Галас, 114) < *naustьno — дериват від реконструйованих в ЕССЯ (23, 199) *naustь / *naustь (зі східнослов'янських рефлексів тут фігурують тільки давньоруські);

ниўкázный «некрасивий, негарний»⁷ ~ **obkazьnъ(jь)*, пор. п. *okázny* «чудовий, розкішний», «милий, приємний» та ін. (ЕССЯ, 27, 109: лише п. діал., рос. діал.; з-поміж рефлексів твірних *obkazь / *obkaza (с. 108) українські також відсутні).

чáяти «глядати, вижидати, убиватися, старатися, журитися (за чим)» (Верхратський 1899, 270: зіставлене зі ст.-сл. *чати* «сподіватися; чекати») < *čajati (ЕССЯ, 4, 10–11: ст.-сл., болг., схв., слн., ч., друс. та рос. матеріал) та ін.

3. Окремим питанням постає процедура виявлення й етимологічної характеристики лексичних збігів у кількох дистантних ареалах, тобто віддалених діалектних ареалах, які не мають спільних кордонів, тому наявність у їхніх межах спільних утворень архаїчного вигляду не може вважатися результатом запозичення чи наслідком взаємодії цих ареалів протягом історичної доби. У зв'язку з цим, по-перше, вважаємо за необхідне звернути увагу на вузькі лексико-фразеологічні ізоглоси, репрезентовані лексиконом українських говірок Закарпаття та російським діалектним словником: *березбве мáсло* «бійка в дитинстві» (Бевка, 33) ~ рос. *дать берёзовой каши* «відлущувати (про дітей)», *вєстис'є* «щастити» (Жегуц, Піпаш, 30) ~ рос. (безособ.) *вєзѣт* «щастить, таланить», *замолбжусє'є* «захмарюється» (там же, 59) ~ рос. діал. *замолбживать* «захмарюватися» (ЕСУМ, 3, 503: [молодѣтисѣя]; укр. *замоложувати тут подане як реально не засвідчене), *чєпѣрдáти* «криво йти» (Жегуц, Піпаш, 160) ~ рос. діал. акмол. *пєрдѣятъ* «перемотувати» (з етимомом **pьrd-* «заплітати, звивати (> мотати)»; див. далі), гуц. *шкрєміткі* «відпадки з мосяжі, які полишаються по виробленню циточок, бобріків, копитців по усипанню хрестів і т. ін. та по спилюванню короста-вок» (Шухевич, 285), *ошкрємѣток* «мале дитя (зневажливе)» (Жегуц, Піпаш, 106) ~ рос. діал. псков., твер. *шкрєметка* «черепок», *оскрєметка* «т. с.» < *(s)*kremetьka*⁸. Значення цієї групи лексем засвідчує філіацію первісного «дрібниці, дрібний уламок, частка».

⁶ Наведено за: Дѣже Л. Очерки по истории закарпатских говоров.— Будапешт, 1967.— С. 138.

⁷ Лексему наведено за: Німчук В. В. Словотвір іменних частин мови в Закарпатських верхньонадборжавських говірках : Дис. ... канд. філол. наук. — Ужгород, 1962. — С. 316.

⁸ Детальніше про етимологію рос. лексем див.: Петлева И. П. Этимологические заметки: рус. диал. *шкритка* — праслав. *(s)*kriti* // Общеславянский лингвистический атлас. 1980. — М., 1982. — С. 288–289; Петлева И. П. Этимологические заметки по славянской лексике. IV //

Завершує цей список давніх карпатоукраїнсько-російських збігів річкова назва *Machaluncha*, 1243 р., *Machalmicha*, 1282 р. (суч. *Мочінка*; л. Латориці л. Бодрогу п. Тиси; СГУ, 377). Найімовірніше тлумачення *Machaluncha* як спотвореного в угорському мовленні давнього східнослов'янського *moče-ľęga (збережене в рос. діал. *мочеляга* «сира, низька місцевість на сіножаті»; СРГК, 3, 266)⁹, де перший компонент — основа дієслова *močiti, а другий ~ *ľęga I (: словін. *ľęga* «низина», друс. *ляга* «низьке сире місце», рос. діал. *ляга* «болотисте місце, грузьке місце; болото»; ЭССЯ, 15, 52–53). Найдавніша фіксація гідроніма в документах припадає на період, коли східнослов'янські діалекти практично втратили ринезматичну вимову відповідних голосних. Проте комбінація графем *in* у гідронімі, без сумніву, передає голосний з носовою артикуляцією, що вказує на значно глибшу хронологію назви, яка сягає періоду, коли в давньоруських діалектах ще активно вживалися фонемі такого типу. Отже, носовий голосний зберігся в лексемі завдяки її консервації в умовах мадярського мовного середовища.

Такі збіги навряд чи вказують на перенесення реліктової лексики на нові території під час руху слов'ян усередині зони, яку нині умовно характеризують як східну частину Славії: одразу виникають сумніви щодо реальності колонізації сучасних російських земель з території Закарпаття. Наявність подібних ізоглос логічно пояснювати збереженням у різних частинах східнослов'янського ареалу лексичної спадщини, спільної для групи праслов'янських діалектів. Ці діалекти колись входили до однієї контактної зони (на тій території, де слов'яни сформувалися як етнос, чи на тій, з якої почалося освоєння ними певних частин території сучасних України та Росії), локалізувати яку можна лише за умови проведення спеціального дослідження, що вимагає попередньої підготовчої роботи.

На особливу увагу заслуговують вузькі лексичні ізоглоси, що поєднують українські говірки Закарпаття та діалекти Сербії¹⁰ (зрідка — Хорватії чи Македонії). Такі факти можна розглядати або як свідчення давньої тісної взаємодії частини слов'янських ідіомів карпатського та балканського ареалів (до того, як між ними «вклинився» мадярський етнос (X ст.), що суттєво обмежило цю взаємодію), або ж як результат дивергенції одного праслов'янського діалектного угруповання в період заселення слов'янами Карпат і Балкан. Тобто певна частина його носіїв мігрувала, разом із предками сербів, на терени сучасної Сербії, частина ж оселилася на Закарпатті. Отже:

áveda «дуже зла, капосна людина», «якась нечиста сила» (Іршав. р-н), прикарп. *яведа* «домовик, чорт», які В. В. Німчук порівнює із серб., хорв. *авет* «примара, привид, дух», при цьому апелюючи до етимології П. Скока, згідно з якою *авет* походить від основи *aviti «явити», *авь + суф. -*et*¹¹. Зіставлення цих лексем, як і наведена етимологічна версія, загалом переконливі, проте виникають питання стосовно співвідношення кінцевих -*t*/*-d* у суфіксальних морфемах в

Етимология. 1974. — М., 1976. — С. 22: з архетипом *(s)*krem-et-ьka*. Про карпатоукраїнську та російську лексеми як свідчення давньої вузької ізоглоси див.: Іліаді О. І. Архаїчна лексика діалектів Закарпаття // Студії з ономастики та етимології. 2003. — К., 2003. — С. 100–114.

⁹ Хоч не виключене й тлумачення *moče-ľęka ~ ст.-сл. *лѣка* «затока; болото», друс. *лѣка* «затока, що утворюється вигином берега» (ЭССЯ, 16, 141).

¹⁰ Див.: Німчук В. В. Питання про зв'язки закарпатських українських говорів з південнослов'янськими мовами // V міжвузівська Республіканська славістична конференція (Ужгород, 25–30 вересня 1962 р.): Тези доп.— Ужгород, 1962.— С. 91–93.

¹¹ Німчук В. В. Актуальні проблеми вивчення українсько-південнослов'янських лексичних паралелей // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : Тези доп. респ. конф. (Ужгород, листопад 1989 р.).— Ужгород, 1989.— С. 103.

áveda, яведа ~ *авет* і, як наслідок, питання про реконструкцію їхньої первісної форми/форм. Для українських слів імовірний прототип **aveďь* з формантом *-eďь* (флексія *-а* тут явище пізніше, зумовлене впливом форми *людина, сила*; рефлекс **ę > е* — відоме явище в закарпатських говірках). Дещо складніша ситуація з визначенням питомої форми суфікса в *авет*: річ у тім, що суфікс *-et* у сербських і хорватських іменах визнається вторинною (за винятком кількох форм) модифікацією первісного *-eďь/-jadь*¹², і такий висновок значною мірою підтримується стійкою тенденцією до оглушення кінцевих дзвінких приголосних у діалектному мовленні різних територій Сербії та Хорватії. Враховуючи це, в серб., хорв. *авет* варто вбачати **aved < *aveďь*.

зн'ити «здійняти» (Рахів. р-н; Піпаш, Галас, 70) < **jъz-něti* — префіксальне утворення від **něti* (суплетивна форма до **nesti*), яке досі вважалося атрибутом винятково сербсько-хорватського лексикону, пор. *nijeti* «нести» та ін. (ЕССЯ, 25, 105: етимологія О. М. Трубачова). Значення «здійняти» та «нести» не суперечать одне одному, будучи поняттєво суміжними (відображають послідовність дій);

прóгырцнутис'а «відригнути» (насамперед — шлунковим соком, який, однак, наче застрягає в горлі)» (у надборжавських говірках), співвіднесене з серб. *грцати* «давиритися, з нутрощами глитати»¹³. Беручи до уваги вторинність *ц*, яке регулярно розвивається з етимологічного *ч* (< **č*) у деяких сербських говірках та в українських діалектах карпатського ареалу¹⁴, можна говорити про існування в минулому **гырцати / *грцати*, що сягає псл. **гырčати*¹⁵. Відновлена форма репрезентує варіантний до **žerti, *žbro, *žbrati* «жертви, жадібно їсти, пити» аблаутний вокалізм і формант *-k-* (**гырčати < *гыrk-ē-*), що часто функціонує в основі реліктових індоєвропейських дієслів з коренями на плавний сонант. Таким чином, її можна зіставляти з (утвореннями без *-k-*) дінд. *giráti, gṛṇáti* «ковтає, жадібно глитає» і под. (наведені за: Fraenkel, II, 148: до рос. *прожора*, дболг. *пожрѣти, пожръж* та ін.; стаття *gérti*). Суміжність значень «давиритися», «застрягати в горлі» і «ковтати, глитати» не потребує спеціального пояснення.

До прикладів цього типу належать також: гуц. *довде* «куди видно (віддаль)» (Жегуц, Піпаш, 49) ~ серб., хорв. *odāvdē* «звідси», *одавде, одовде*, макед. *одавде* «т. с.» < **otъ ovьde / ovьdě* (ESSJ, 514), ужг. *ми'азрб* «ядро, серцевина»¹⁶ ~ серб., хорв. *jézgro* «ядро», а також *збериш'ити* «ставати гнилим» (Верхратський 1902, 240), *збариш'ити* «спорохнявіти (про дерево)» (Верхратський 1900, 103), в основі яких консервується давнє **bъrš-ъn-* (adj.) ~ хорв. діал. *břša* «червоточина у дереві», (на Істрі) *břš* «т. с.» (Jurčić, 30), які в народному мовленні, очевидно, були ототоженні з формально близькими *břše* «віспа», *břse* «т. с.», запозиченими зі словника місцевих романських ідіомів, пор. сер.-лат. *bersa*, венеціан. *ferse* «т. с.» та ін. (Jurčić, 30: усі хорватські форми тут подано в одній статті). Структура основи відновленого **bъrš-* стає зрозумілою завдяки зіставленню переліче-

¹² Дослідження Ю. С. Азарх, А. Вайяна (див.: *Варбот Ж. Ж.* Праславянская морфонология, словообразование и этимология. — М., 1984. — С. 181).

¹³ Німчук В. В. Актуальні проблеми вивчення українсько-південнослов'янських лексичних паралелей. — С. 105. Структура тут не коментується.

¹⁴ Форми з *ц* < **ч* загалом властиві й літературному сербському/хорватському словнику, часто трапляються вони в словенській та македонській мовах. Відоме це явище також діалектній фонетиці деяких інших слов'янських мов.

¹⁵ Імовірно, омонімічне до реконструйованого в ЕССЯ (7, 201) **гырčати*, рефлексі якого мають значення «буркотіти» й под. У принципі, можна припустити, що на певному етапі розвитку сербських та українських (закарпатських) говірок відбулася контамінація рефлексів обох форм.

¹⁶ Приклад узято з: Чучка П. П. Значач. праця. — С. 327.

них лексем із бр. діал. туров. *бердзь* «стовбур дерева з підгнилим внутрішнім шаром», *зібєрдзєваты* «з недовговічними, спорохнявленими шарами (про деревину)», *зібєрдзь* «оболонь; недовговічний шар у деревині» (ТС, 1, 54; 2, 73, 79) < *bьrdь, -i, де можна виділити той самий корінь **бьг-*, але з іншим суфіксом (чи детермінативом) -s- (> -x- > -š-) : -d-. Подальші етимологічні зв'язки цієї лексичної групи (коло можливих відповідників у інших індоєвропейських мовах) поки що не зовсім ясні.

Діалектний ареал Закарпаття (й деяких суміжних територій) концентрує типові риси, властиві мовній периферії, зокрема лексичну архаїку, в чому значною мірою переконують розглянуті архаїчні ізолекси та ряд інших давніх форм, як, наприклад, *dęsro, *dravъjь, *kobača, *koldy, -ъve, *okomanъ, *sqьbrтъ, *noviti, *čerъ, -i (див. нижче). Про периферійний статус закарпатських говірок можна говорити не лише при констатації опозиції «(за)карпатські діалекти української мови» ↔ «західно- / південнослов'янські мови». Річ у тім, що такий статус (периферія) діалектний простір Закарпаття має і в межах власне української мовної області, тобто за рядом лексичних (і не тільки) показників воно може протиставлятися решті (крім поліських) діалектів. Зокрема, на Закарпатті вживається такий фонетичний архаїзм, як *буття* «життя, існування» (Бевка, 34) < *byтъje на відміну від українських говірок інших ареалів, а також літературної мови, де функціонує пізніша форма зі зміненим (під впливом вокалізму презентної основи *бўду*) кореневим голосним *буття* (в ЕССЯ, 3, 157 під архетипом *byтъje з українських прикладів наведено лише *буття*).

Варто також відзначити широкий вжиток у місцевому словнику (та словнику деяких інших українських ідіомів карпатського ареалу) давнішої, порівняно з *bręzgnqti (: п. *o-brzazgnąć* «киснути», рос.-цсл. *обръзгнути* «прокиснути»; ЕССЯ, 3, 18), форми *bręsknqti (> **брес(к)нути*) ~ ч. *brěsk* «терпкий смак», норв. *brisk* «гіркота» (Фасмер, 1, 211: *брэзгатъ*). Про це свідчать ад'єктивовані дієприкметники на зразок: *збреснутый* // *квасниковатый* (молоко) «надкислий, кваснуватий» (в українських говірках Східної Словаччини; Горбач 1973, 26), *збрэсклий* «надкислий» (на території Румунії; Горбач 1997, 30), бойк. *збрэсклий*: *збрескле молоко* «прокисле молоко» < з-*брэскнути* «(про молоко) прокиснути» (Онишкевич, 1, 297: із порівнянням з п. діал. *zbrzazgnąć*). До цієї ж лексичної групи належать семантично віддалені бойк. *бреск* «вологість», «плісень» (Онишкевич, 1, 71), гуц. *збрэсклий* «нездоровий, хворий водянкою», *обрэсклий* «запухлий, хворий водянкою» (Рахів. р-н; Піпаш, Галас, 66, 124). Ці форми утворюють ізогласу з аналогічними формами поліського ареалу, де фіксуються зах.-поліс. *збрэсклий* «прокислий (про молоко)», *збресати* (3 ос. одн. недок. *збресáиe*) «прокисати (про молоко)» (СЗПГ, 1, 182, 183). Чи пов'язане з ними укр. зах. *брэскли* «який не пересихає, не просохлий» (Желехівський, Недільський, 1, 43)? Аналогічну вузьку карпато-поліську ізолексу утворюють закарп. *прѹп'ять*, -i «пристань в порту» (Бевка, 108) і потамонім *Прѹп'ять*.

Так само словник закарпатських говірок містить ще один випадок розвитку вторинного аблаута, як у дієсловах *zьrěti — *zrojiti*, *тъlěti — *tlojiti*, *мьrěti — *mrojiti*, *прěti — *projiti*, *мьдълěti — *mlojiti*¹⁷, а саме — *вінолоуїти* «випалити (рану)» (Жегуц, Піпаш, 32) — префіксальна форма до *polojiti < *polěti (: ст.-сл. полѣти «горіти, палати»; наведено за Фасмер, III, 193: *палѣтъ*).

¹⁷ Див.: Варбот Ж. Ж. Пращлавянская морфология, словообразование и этимология.— М., 1984.— С. 128–131.

Хотілося б відзначити ще два архаїчні вирази — відлуння давніх культурних традицій. Перший — *дбишка сѹдна* «могильна дошка» (Піпаш, Галас, 50). Основне, що впадає в око при знайомстві з наведеним виразом, це незвичайна семантика слова *сѹдно*, що загалом функціонує як позначення різних типів кораблів (літ. *сѹднб*) чи як медичний термін (*судноб*). Логічним видається припущення, що значення «могильна дошка» тут розвинулося з давнішого *«дошка / кришка труни, домовини», і це підтверджується відомостями про ритуал поховання у давніх індоєвропейських народів (германців, балтів та слов'ян-язичників), зокрема про роль у ньому корабля (човна), в якому, власне, ховали померлих, як у труні. Про це було сказано вже в дослідженні О. М. Афанасьєва: «Германські племена, що жили на морському узбережжі, клали трупи в човни й пускали в море. Ібн-Фоцпан описує обряд спалення небіжчиків у росіян у човні. Вірування зблизили поняття корабля, човна та труни, породивши звичай здійснювати поховання в морських і річкових суднах»¹⁸. Пор. ще висновок В'яч. Вс. Іванова про те, що судно (корабель, човен) було одним із найважливіших елементів обряду поховання, який може вважатися суттєвою етнолінгвістичною ознакою всього балто-слов'яно-германського ареалу¹⁹. Отже, закарп. *дбишка сѹдна* континує давній вираз, типологічно близький до рос. *гробовая доска* (хоч тут і відсутня «корабельна» семантика, як у *sqđьno «корабель / човен-труна»).

Другий приклад, на якому хотілося б наголосити, це — *однодрѹга, -гої* «вагітна (жінка)» (Піпаш, Галас, 124), *однодрѹга жінка* «т. с.» (Жегуц, Піпаш, 104). Він розкриває перед дослідником особливий структурний тип пізніше ад'ективованих порядкових числівників, перший компонент яких *одно-* семантично дорівнює займенниковому *сам(о)-* у формах на зразок серб. *sãmdруги, sãmтрѣи, sãmдсмѣ*, ч. *sãmodruh, sãmodruhý, sãmočtvrtý* та ін., які передбачають семантику «один із двох, трьох, десяти і т. д.». Ад'ективуючись, деякі з них відривалися від назв числового ряду й набували нового значення, пор. влуж. *sãmodruha* «вагітна», серб., хорв. діал. *sãmodruga* «т. с.», тобто як в укр. *однодрѹга жінка* (в карпатоукраїнських діалектах реєструється й *самодрѹга* з ідентичною семантикою)²⁰. Реліктовість числівників цього типу зумовлена вже тим, що в сучасних слов'янських мовах вони не становлять цілісної системи, виступаючи як розрізнені форми, *залишки* давньої парадигми. Отже, закарп. *однодрѹга (жінка)* < *edьno-druga не лише відтворює специфічну ознаку номінації для цілого класу слів, які позначають вагітну жінку (пор. щодо внутрішньої форми *druhyj stav* «вагітність», *v druhum stavi* «вагітна» — UNVS, 314 < *drugьjъ stavъ ~ *stati stavati), але й указує на колишнє функціонування особливої парадигми числівників у карпатській (українській) діалектній зоні.

¹⁸ Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифологическими сказаниями других родственных народов. — М., 1865 (передрук 1994 р.). — Т. 1. — С. 578–579. Пор. також думку О. М. Трубочова про реконструкцію семантики посл. *navьjъ «мрець» (~ іє. *nāy-s «корабель, човен» і *nāy-s «смерть, мертвий») як «той, кого ховають у човні» (див.: Трубочев О. Н. Етногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. — 2-е изд., доп. — М., 2003. — С. 191.

¹⁹ Ідеться про рефлексі **nām-*: Иванов Вяч. Вс. Лингвистические материалы к реконструкции погребальных текстов в балтийской традиции // Иванов Вяч. Вс. Труды по этимологии индоевропейских и древнепереднеазиатских языков : В 2 т. — М., 2008. — Т. 2. — С. 382.

²⁰ Докладно про цей давній клас слов'янських числівників див.: Илиади А. И. Словообразовательная активность прономинальной основы **sat-*: праславянские дериваты // Компаративистика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми : Матеріали V Міжнар. лінгвістичного семінару (8–11 червня 2006 р.). — Донецьк, 2006. — С. 31–38.

4. Реконструктивні можливості ресурсів українського діалектного словника Закарпаття не вичерпуються зазначеним вище. Тут функціонує значна група давніх лексем, які дозволяють відновити ряд архетипів, відсутніх у реєстрах ЭССЯ, SP (наскільки нам відомо, вони спеціально не розглядаються й у статтях етимологічних словників окремих слов'янських мов). Частину з них ми наводимо:

бѣзлич «безсоромник» (Рахів. р-н; Піпаш, Галас, 11), гуц. *бѣзлич*, *-і* «негідник», (похідне) *бѣзличник* «негідник» (Жегуц, Піпаш, 18) < *bezličь, *-i*, тобто *i*-основа (поєднання преф. **bez-* із коренем, представленим у *likъ, *lice «лице, обличчя»);

вілицѣ «щока» (Жегуц, Піпаш, 30), вірогідно, репрезентує пізнішу (синкоповану) форму стосовно незасвідченого *видолице < *vido-lice (поєднання основ, представлених у *vidъ, *viděti та *lice);

віскрі, *-ів* «ясна» (Жегуц, Піпаш, 32) сягає псл. *dęsro, тобто форми, варіантної щодо відновлених у літературі *dęsno, *dęsna «ясна» (ЭССЯ, 5, 26–27). Характер варіювання сонантів *r/n* у цих основах нагадує добре відомі в індоєвропейській випадки лексикалізації (з тематизацією) рудиментарних форм давнього гетероклітичного типу відмінювання (пом., асс. на *-r*, решта форм на *-n*, пор. аналогічну картину, відображену в псл. *jьkra / *jьkro ~ *jьkno «ікра» — ЭССЯ, 8, 216–220) в окремих мовах, і цей факт спонукає до висновку про відбиття в **dęsr-*, **dęsn-* ще одного релікта гетероклізії на *-r/-n*. Можна припустити, що в певний період історії індоєвропейської прамови існувала лексема, яка в пом. sing. мала основу **dent-s(er)*, а в непрямих відмінках — основу **dent-sn-*, пор. близьке структурне співвідношення в парадигмі відмінювання хетських імен із суфіксом *-šar*, род. в. *-šnaš*²¹. Сучасна форма карпатської лексеми виникла внаслідок її народноетимологічного зближення з місцевими варіантами слів на зразок діал. *віскривий* «сопливий» і под. ~ рос. діал. *вѣзгру* «соплі» (ЕСУМ, 1, 404), звідки анлаут *vi-*;

дрáвѣий «що почав душлявіти»²² < *dravъjъ, якому з погляду форми й семантики відповідають лит. *drovė*, *drevė*, *drėvė*, *dravė*, *-is* «порожнина, дупло в стовбурі дерева, колоди», *drevėti* «вигнивати (про дерево)», лтс. *dreve*, *drava* «вулик», *drāva* «внутрішність вулика» (Fraenkel, I, 90), гр. *δροόν* < *дроF-ón «із серцевини дерева, з внутрішньої деревини» < іє. **drou-jo-* (Frisk, I, 419);

зхусний, *-го* «пильний, роботящий, чемний, здібний» (Бевка, 65) < *jъz-xust-ъnъjъ — ад'єктив, похідний від незасвідченого в доступних джерелах дієслова *jъz-xustati, основа якого варіантна за вокалізмом щодо *xustati, пор.: ч. *chystati* «готувати», рос. діал. *хистать* «рухати», а також *хистный* «моторний» та укр. *хист* «здібність, талант», *хисткий* «хиткий, обдарований, моторний» (наведені за: Фасмер, IV, 239: без прототипів);

кобáча у складі виразу *нітка йак кобáча* «тонко зсукана, скручена пряжа» (в українських говірках Східної Словаччини; Ганудель, 260) < *kobača ~ серб. *кобѣцати се* «корчитися» < *kobacati / *kobačiti? (ЭССЯ, 10, 86: **ko-* + *bacati; репрезентовані серб., хорв., слн. і одним слц. прикладами, семантично віддаленими від карпатського діалектизму, хоч значення «крутити» та «корчити» поняттєво близькі);

²¹ Див., наприклад: Бенвенист Э. Индоєвропейское именное словообразование / Пер. с фр. Н. Д. Андреева; ред., предисл. и примеч. Б. В. Горнунга. — М., 1955. — С. 129–132.

²² Лексему наведено за: Німчук В. В. Словотвір іменних частин мови в закарпатських верхньонадборжавських говірках. — С. 297.

кòкуш «петля з нитки основи на зітканому полотні, що утворюється тоді, коли ця нитка порівняно з іншими була меншою мірою натягнена» (Дзендзелівський, 242) < *kokušь ~ нлуж. *kokula* «бант, петля» < **kokul'a* (ЕССЯ, 10, 118: з суф. -ш' - від того самого кореня, що й *kok-ora);

колòтвиц'и, -ці «колода; велике поліно» (Рахів. р-н; Піпаш, Галас, 82) — імовірно, пізніє словотвірне напашування (суф. -иц-) *колотва < *колодва, яке сягає псл. *koldy, -ъve — *ū*-основа, варіантна до *kolda «колода, стовбур дерева». На користь припущення про порівняно пізній характер приєднання суфіксального -иц- до основи **колодв-* свідчить існування укр. діал. *пó-колодва* «капкан на лисцю і куніцю» (ЕСУМ, 2, 517: *колòда*). Зміна етимологічного *d > *t* відбулася не з фонетичних причин, а внаслідок зближення *колодва, **колодвиц-* із місцевими омонімічними формами типу укр. діал. *колòтвиця* «скалка, скіпка, лучина; дрань», похідними від зб. *колотва «скалки, скіпки» ~ *колòти* (див. про них: ЕСУМ, 2, 522);

луділо «магічна сила, що водить» (Жегуц, Піпаш, 86) < *ludidlo — похідне з формантом -*dlo* від *luditi, пор.: укр. закарп. *лудіти* «принаджувати, приманювати, заманювати», серб., хорв. *лудити* «зводити з розуму» (ЕССЯ, 16, 167);

окоман, -на «маска; страхопуд» (Піпаш, Галас, 124; не плутати з народними формами до *еконьм* ~ *економія* на зразок *окман*; ЕСУМ, 4, 172) ~ п. діал. *окоман* (*цокотан*) «людина, яка за чимось спостерігає чи піклується про когось» (Steffen, 101) < *oko-manь — похідне з формантом -*мань* (< **-mьn* — суфікс, який первісно функціонував у складі консонантних основ) від *oko «око», пор. щодо словотвору закарп. *лєжман* «соня, ледар, ледачий» (Бевка, 82), бр. діал. *старман* «людина похилого віку» (Чыгрын, 38), серб. діал. *голоман* «бідняк» (Гаговић, 41) і под.;

іршав. *субьр'т'* (збірн.) «погані речі; наволоч» було слушно визначене як лексема з коренем *бьр-*²³, однак суттєві для етимології нюанси структури лексеми при цьому лишилися неясними. Слово континує псл. *sq-bьrtь — похідне з префіксом **sq-* від основи part. pas. perf. **bьr-t-* (оформлена як *i*-основа) ~ *bьrati «брати», пор. авест. *bərəta* «віднесені» (< *brta-*), дінд. *bhrta-*. Існують підстави й для твердження про індоєвропейську хронологію всієї конструкції *sqbьrtь < **som-bhr̥ti-*²⁴;

ужг. *уноватиса* «скучати»²⁵ цікаве тим, що репрезентує префіксальну форму до *новити (тематичне *a* в укр. слові — можливо, наслідок морфологічної перебудови), тобто до репрезентанта псл. *noviti (архаїчніша порівняно з *naviti «мучити, вбивати» форма), яке досі вважалося реально не засвідченим (ЕССЯ, 25, 64). Близьким етимологічним відповідником псл. *noviti виступає лит. діал. *pāvūt* «мучити, гнітити, пригнічувати» (Fraenkel, I, 509: *pōvė*). Щодо синкретизму значень «скучати (= нудьгувати)»: «мучити» в генетично тотожних дієсловах пор. укр. *нудітися* «нудьгувати» та *нудіти* «мучити» (ЕССЯ, 26, 36);

чепірдаті «криво йти» (Жегуц, Піпаш, 160) — репрезентант псл. *če-pьrdati, тобто префіксального (на **če-*) деривата від *пьrdati ~ *пьrditi, пор. рос. діал. акмол. *пердыть* «перемотувати» (із *пердить). Значення «криво йти» доцільно розглядати як імовірний результат еволюції первісного *«заплітати» (від вто-

²³ Там же. — С. 236: без подальших пояснень.

²⁴ Див.: *Илиади А. И.* Рефлексы индоевропейских причастий в праславянском // Компаративистика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми: Матеріали IV міжнар. лінгвіст. семінару (10–13 червня 2005 р.).— Донецьк, 2005.— С. 61.

²⁵ Лексеми наведено за: *Чучка П. П.* Українські говірки околиці Ужгорода.— С. 342.

ми) ноги при ходьбі», пор. рос. вираз *идти заплетающимися ногами* (про людину, яка втопилася йти). Основа **pъrd-* (з іє. **pъ-dh-* — дієслово з суфіксом медія *-dh-*²⁶ і коренем **pъ-*, варіантним щодо **pъā-* «гнути, згинати; звиватися») зберігається також у складі реліктових **pъrdonь* і **pъrdol-* (реконструюються на польському діалектному матеріалі) — реліктів гетероклізії на *-l/-n-*²⁷.

чирь, *-і* «черви, воші» (Бевка, 142), буков. *черь*, *-і* «шашіль, личинка жука, яка точить дерево» (СлБГ, 641) — давня *i*-основа, що сягає іє. **keris* ~ **(s)ker-* «різати, відділяти», пор. з іншим вокалізмом рос. діал. ряз. *корь* «моль», волог. «тля» (ЕССЯ, 11, 127: **korь* I < **(s)ker-*) та гр. *κόρις*, *-ιός* (*-ιδος*) «клоп, *Cimex lectularius*» ~ *κείρω* «стригти, різати» (Frisk, I, 922: іменник зіставлено з рос. *корь* «моль»; див. ще ЕССЯ, 11, 127). Наведене етимологічне рішення підходить і для визначення генези укр. буков. *карь*, *-и*, *кар*, *-а*, зоол. «шашіль, черв'як, що точить дерево» (СлБГ, 192) < **karь*, *-і* (іє. **kōris*), **karь*, *-а*.

чібіркати «про мале дитячко, коли рухає ручками та ніжками в пелинках» (Бевка, 142) < **če-bъrkati* — архаїчний дериват, варіантний за префіксацією щодо рос. діал. уржум. *шабъркаться* «вотузитися (про мишей), шелестіти», пор. безпрефіксне словін. *bārkec sq* «боротися» (ЕССЯ, 3, 126–127: **bъrkati* (*sq*)). Для рос. лексеми ймовірний архетип **še-bъrkati sq*.

чяполодь, *-і* «грумадка малих дітей», (ірон.) «грумада людей низького росту, малого росту» (Бевка, 144) < **če-poldь* або **če-peldь* — префіксальне похідне від давньої *i*-основи, пор. парадигматичний варіант **polda* / **pelda*, який засвідчується в рос діал. ряз. *полода* (анатом.) «позначення матки» ~ лит. *peldėti*, лтс. *pelđēt* «плавати» (до іє. **pel-* «текти, наповнюватися» з розширенням на *-d-*)²⁸. Можливість розвитку значення «велика кількість (дітей, людей)» у лексемах, сформованих в етимологічному гнізді з основною семантикою «лити, текти, наповнювати», підтверджується прикладами типу рос. діал. брян. *плбйма* «багато; багато дітей в родині», смол. *плбйма* «зібрання, збіговисько», бр. діал. *плбйма дзяцей* < **plojьта*, яке переконливо пояснюється в межах гнізда іє. **pel-* «лити, текти, наповнювати» та «народжувати»²⁹, звідки семантика множинності.

Лексичні ресурси українських ідіомів Закарпаття — це не лише матеріал для доповнень статей словників слов'янських мовних старожитностей чи база для відновлення пропущених у них архетипів. Такий підхід до цього самотного й архаїчного матеріалу лишив би осторонь комплекс питань (передусім їхній лексичний аспект), пов'язаних із давньою (праслов'янської доби) мовною взаємодією слов'ян із неслов'янськими етносами на зазначеній території, членуванням праслов'янської діалектної зони Карпат, визначенням спільного та відмінного в лексиці праслов'янських ідіомів Закарпаття та решти частин карпатського ареалу (ширше — спільного та відмінного в реліктовому слов'янському словнику, наприклад, Карпат та Полісся). Етимологічне вивчення українського лексикону

²⁶ Реліктові дієслівні форми з цим суфіксом схарактеризовано в кн.: *Иванов Вяч. Вс.* Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки.— М., 1981.— С. 99, 174.

²⁷ Докладніше про реконструкцію та етимологічний аналіз слов'янської лексики з основою **pъrd-* див.: *Иліади А. И.* О некоторых грамматических архаизмах праславянского // Компаративистика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: досягнення і проблеми : Матеріали VI міжнар. лінгвістичного семінару (6–9 червня 2007 р.).— Донецьк, 2007.— С. 41–42.

²⁸ Етимологію рос. *полода* див.: *Варбот Ж. Ж.* Заметки по этимологии русской диалектной лексики (на материале словаря д. Деулино) // Диалектологические исследования по русскому языку.— М., 1977.— С. 262.

²⁹ *Варбот Ж. Ж.* К реконструкции и этимологии некоторых праславянских глагольных основ и отглагольных имен. XIV // Этимология. 1986–1987.— М., 1989.— С. 62–63.

значеної діалектної області має свої завдання: 1) відновлення праслов'янського лексичного фонду українських говірок Закарпаття як складової частини реліктового словника карпатських слов'ян узагалі³⁰; 2) використання результатів реконструкції давніх форм на правах самостійних статей в «Етимологічному словнику українських говірок Закарпаття», створення якого так само необхідне, як і створення будь-якого регіонального етимологічного словника³¹, де акцентується не на загальноновживаній для певної мови лексиці чи поданих у межах однієї статті діалектизмах із різних територій, а на лексиці, специфічній, характерній лише для певного ареалу. Саме ці завдання, а також незначний (у масштабах етимологічної лексикографії) відсоток використання сучасною палеославістикою реконструктивних можливостей української лексики Закарпаття зумовлюють перспективність її етимологічного дослідження.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Бевка	— <i>Бевка</i> О. Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморощського комітату / Ред. І. Удварі.— Ніредьгаза, 2004.— 123 с.
Верхратський 1899	— <i>Верхратський</i> І. Знадобы для пізнання угроруських говорів. Словарець // Зап. наук. т-ва ім. Шевченка.— Л., 1899.— Т. 30.— С. 28–276.
Верхратський 1900	— <i>Верхратський</i> І. Про говір долівський : Словарчик // Там же.— Л., 1900.— Т. 35–36.— С. 95–127.
Верхратський 1902	— <i>Верхратський</i> І. Знадобы для пізнання угроруських говорів // Там же.— Л., 1902.— Т. 45.— С. 29–280.
Гаговић	— <i>Гаговић</i> С. Из лексике Пиве (село Безује) // Српски дијалектолошки зборник : Расправе и грађа / Гл. уред. А. Младеновић.— Београд, 2004.— С. 1–312.
Ганудель	— <i>Ганудель</i> З. Ткацька лексика в українських говорах Східної Словаччини // Наук. зб. Музею української культури у Свиднику.— Пряшів, 1992.— Т. 18.— С. 245–323.
Горбач 1973	— <i>Горбач</i> О. Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Меджилаборець (Пряшівщина).— Мюнхен, 1973.— 102 с.
Горбач 1997	— <i>Горбач</i> О. Південнобуковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія).— Мюнхен, 1997.— 117 с.
Дзєндзелівський	— <i>Дзєндзелівський</i> Й. О. Ткацька лексика українських говорів Закарпатської області УРСР // <i>Studia Slavica</i> .— 1967.— Т. 13.— С. 181–246.
ЭССЯ	— <i>Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд /</i> Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1974–2009.— Вып. 1–35.
ЕСУМ	— <i>Етимологічний словник української мови : В 7 т. /</i> За ред. О. С. Мельничука.— К., 1982–2006.— Т. 1–5.
Жегуц, Піпаш	— <i>Жегуц</i> І., <i>Піпаш</i> Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті.— Мюнхен, 2001.— 187 с.
Желехівський, Недільський Лизанець	— <i>Желехівський</i> Є., <i>Недільський</i> С. Малорусько-німецький словар.— Л. ; Lemberg, 1886.— Т. 1–2.
	— <i>Лизанець</i> П. М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області : Дис. ... канд. філол. наук.— Ужгород, 1957.— Т. 2.— 173 с.
ОАГУМ	— Ономастичний архів Інституту української мови НАН України.

³⁰ Спробу реконструкції окремих фрагментів праслов'янського словника карпатських слов'ян див.: *Гиндин* Л. А., *Калужская* И. А. Реконструкция карпатского регионального компонента позднеславянского лексического фонда // *Сравнительно-историческое изучение языков различных семей : Лексич. реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков*.— М., 1991.— С. 14–36.

³¹ Приклад регіонального (діалектного) етимологічного словника — «*Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков*» (Новосибирск, 1997; М. ; Новосибирск, 2000) О. С. Анікіна.

- Онишкевич — *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок.— К., 1984.— Ч. 1–2.
 Піпаш, Галас — *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок. Косівська Поляна і Росіпка Рахівського району Закарпатської області.— Ужгород, 2005.— 266 с.
- СГУ — Словник гідронімів України.— К., 1979.— 780 с.
 СЗПГ — *Аркушин Г. Л.* Словник західнополіських говірок.— Луцьк, 2000.— Т. 1–2.
- СлБГ — Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк.— Чернівці, 2005.— 688 с.
- СМДС — Словник малозрозумілих діалектних слів // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику.— Пряшів, 1979.— Вип. 9.— С. 577–589.
- СРГК — Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей / Гл. ред. А. С. Герд.— СПб., 1994–1999.— Вып. 1–4.
- ТС — Тураўскі слоўнік / Рэд. А. А. Крывіцкі.— Мінск, 1982–1987.— Т. 1–5.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева.— М., 1986–1987.— Т. 1–4.
- Чыгрын — *Чыгрын І. П.* Яшчэ з лексікі нашай вёскі (Чамяры, Слоні́мскі р-н) // Народная славатворчасць.— Мінск, 1979.— С. 30–40.
- Шухевич — *Шухевич В.* Гуцульщина // Матеріали до українсько-руської етнології / За ред. Х. В. Вовка.— Л., 1901.— Т. 4.— С. 145–318.
- ESSJ — *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena / Véd. red. akad. B. Havránek.*— Praha, 1980.— Sv. 2.— 784 s.
- Fraenkel — *Fraenkel E.* Litauisches Etymologisches Wörterbuch.— Heidelberg ; Göttingen, 1962.— Bd 1–2.
- Frisk — *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch.— Heidelberg, 1960.— Bd 1.— 938 p.
- Jurišić — *Jurišić B.* Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima.— Zagreb, 1973.— Dio 2.— 255 s.
- SP — *Słownik prasłowiański / Pod red. F. Sławskiego.*— Wrocław etc., 1974.— Т. 3.— 332 s.
- Steffen — *Steffen W.* Słownik warmiński.— Wrocław etc., 1984.— 230 s.
 Sychta — *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej.— Wrocław etc., 1967–1976.— Т. 1–7.
- UNVS — *Leška O., Šišková R., Mušinka M.* Vyprávění z Podkarpátí. Ukrajinská nářečí východního Slovenska.— New York ; Praha ; Kyjev, 1998.— 320 s.

(Кіровоград)

O. I. ILIADI

ARCHAIC LEXICAL UNITS OF ZAKARPATTIA UKRAINIAN DIALECTS AND PROTO-SLAVONIC LEXICON RECONSTRUCTION

The article deals with the assessment of Zakarpattya Ukrainian dialects vocabulary potential capabilities in terms of protoslavonic vocabulary reconstruction. On the basis of sampling etimological analysis of archaic Ukrainian dialectisms of Zakarpattya area there are distinguished separate isoglosses which unite the native dialect vocabulary with the vocabulary of certain western- and southslavonic languages and the necessity of setting up of an areal etimological dictionary is well grounded.

Key words: etymology, Proto-Slavic, derivate, reconstruction, dialect, areal.